

ESTUDIS I COMENTARIS

APUNTS DES DEL LABORATORI. JOSEP PALAU I FABRE I L'EXPERIÈNCIA DE L'ALQUÍMIA LITERÀRIA

L'any 1991, Josep Palau i Fabre va obrir un dels seus reculls de proses, *Quaderns inèdits de l'alquimista*, amb una introducció explicativa que tenia alguna cosa de programàtic, «El principi d'alquímia», text que va recollir després, situant-lo igualment al capdavant, en la penúltima recopilació completa dels seus assajos, *Quaderns de l'alquimista*, editada a Proa l'any 1997. Crec que el que se'n hi diu és molt revelador, a l'hora d'entendre l'obra sencera de Palau i Fabre, i en especial aquella –la poesia i l'assaig– que posa explícitament sota l'advocació de l'alquímia.

Què és l'alquímia i qui és l'alquimista per a Palau i Fabre? De què se'n parla ací i en nom de qui? Dos textos dels *Quaderns* ens ajuden, crec, a entendre la segona part de les preguntes. Hi descobrim que la figura de l'alquimista no és una mera màscara, ni tampoc exactament un heterònim de l'autor, sinó que implica i expressa, en profunditat, una de les maneres que té Palau i Fabre d'entendre la literatura i l'art. Una de les principals. No és que l'autor, en la seua poesia i en els seus assajos, haja volgut ser només i exclusivament un alquimista del verb, però també ha volgut ser això. I ho ha volgut amb lucidesa i amb tenacitat, sabent de què parlava i acceptant-ne els costos. L'alquimista, ací, no és una disfressa del folklore hermètic, és una figura encarnada, amb una voluntat i uns objectius.

Ja en la primera pàgina dels *Quaderns*, ell, l'alquimista, se'n confessa. Ens diu que, des de la joventut, hauria volgut emprendre la seua aventura, amb el major entusiasme, en diversos fronts a la vegada. Circumstàncies excepcionals van fer «que s'hagués de desviar del seu primitiu i atzarós propòsit». Amb tot, les pàgines que seguiran són mostres d'aquella quimèrica i primordial diversitat, com il·lusions que haguera, a desgrat de tot, aconseguit de preservar. Més endavant, en un dels pocs textos en castellà del conjunt (la resposta a una enquesta), l'autor, Palau i Fabre, afirma que la millor manera que l'home ha trobat de veure's, ha estat la projecció de si mateix en un personatge. Ell s'ha extravasat en més d'un, el primer dels quals

és l'Alquimista; una altra figura d'ell mateix, la desesperada i amorosa, és la de don Joan. Al costat de tots dos, hi ha el Palau i Fabre que s'objectiva i es diu a través de l'estudi d'un personatge real i una obra real i portentosa, la de Pablo Picasso.

L'Alquimista, la figura per mitjà de la qual Palau i Fabre se'ns projecta des de jove en els seus assajos (com en els seus versos) és, segons ell, un home que, «movidó por una carga pasional casi excesiva, se ha adherido a diversos credos éticos y estéticos, por haber deseado identificarse con ellos, *por haber querido compenetrarse con lo que cada uno de ellos le ofrecía de extraordinario y maravilloso, de único y entrañable*. Pero el alquimista se ha dado cuenta, a la larga, de que este viaje que hacía por el interior del hombre era su condición humana» (la cursiva és meua). Finalment, Palau confessa sentir un cert estupor i també una mica de recança del seu personatge. Li agradaria de desprendre-se'n, perquè el fa patir massa, li exigeix massa, i ell desitja rejuvenir-se. Les relacions entre els autors i les seues criatures, o els seus avatars, no sempre són de reconeixement. O més aviat, en el reconeixement, perquè siga cert, s'ha d'infiltrar una mica de perplexitat, una renúncia íntima a deixar-se definir del tot per la pròpia projecció, perquè sabem que, en el fons, cap de les nostres formes ens perfà.

Siga com vulga, l'autor no ha renunciat a la figura passional i exploradora de l'alquimista. Fins ara mateix, tots els seus assajos en duen el nom. Què és, doncs, l'alquímia per a ell? Això és el que ens contesta el text a què em referia de bon començament. En el seu millor sentit, ens diu l'autor, l'alquímia medieval era un art que recercava la transmutació dels metalls a fi de penetrar en els arcans de la naturalesa i obtenir-ne els secrets. Era, llavors, una escola a través de la qual intentava obrir-se pas la branca última del pensament presocràtic (la de Demòcrit i la recerca atòmica, i potser també la d'Heràclit, amb el seu flux continu i canviant dels oposats harmònics). Una tradició certament transmutada, al seu torn, en un llenguatge simbòlic i una pràctica experimental nous, que es mantingueren vius durant segles. L'alquimista que ara ens parla transmuta novament aquella tradició per a adreçar-la a unes altres activitats –la poesia, el

pensament, el teatre— amb la voluntat de fer emergir-ne l'or. En comptes dels flascons i les fioles, el mercuri i el sofre dels vells laboratoris secrets, aquest alquimista disposa d'uns altres materials i uns altres instruments: els mots, les sensacions i les idees. «I no és sinó en el transcurs de l'experimentació que un s'adona que d'experimentador esdevé experiment i que aquest experiment no és mai gratuït sinó que, d'una manera o d'una altra, es paga». Com en la vella alquímia.

Per a dur endavant aquesta nova transmutació del vell art, de la natura a la cultura, l'autor es posa sota el guiatge de Ramon Llull, pare fundador de la nostra literatura i gran mestre alquímic del pensament i la paraula. A ell dedica el primer dels set apartats en què ha dividit la recopilació dels seus assaigs. En conjunt, les set seccions ens ofereixen un panorama molt coherent i complet dels interessos, les expectatives i les inquietuds intel·lectuals i anímiques de Palau i Fabre, com a alquimista, i també de la seua manera d'experimentar, d'obrar amb la paraula. Per això, aquest microcosmos verbal s'erigeix en *imago mundi*, com un espill de mots destil·lats que projecta el món tal com és vist a través dels ulls de qui l'experimenta. Sens dubte, l'autor es reflecteix i es transmuta alhora en les seues paraules; en la il·lusió i també en la recança amb què les ha calculades, filtrades i fetes reaccionar. La seua obra no és ell; no pot ser-ho mai completament. Però ell tampoc és qui era abans de començar-la. La seua obra el transforma mentre l'experimenta.

Quaderns de l'alquimista, el recull complet dels assajos de Palau i Fabre, s'obri així amb un conjunt de textos dedicats a la figura de Ramon Llull; segueix amb una secció, «Els fonaments», que s'aplica a reflexionar sobre la cultura (amb particular atenció a la catalana) com a fonament modelador i reflex de la vida col·lectiva; després hi ha tres apartats «Física-metafísica», «Laboratori» i «Quadern secret», que mediten sobre diverses qüestions literàries, artístiques o vivencials, de vegades en forma d'article i de vegades amb la llibertat i la intimitat més plenes que tenen les anotacions d'un dietari dispers, amb una soltesa que sovint les acosta a la lírica i que pot prendre la forma d'un impromptu incisiu, una descripció perfilada, un epigrama

irònic o una pura suggestió. En aquests apunts solts hi ha algunes de les proses més atractives de Palau i Fabre. Més endavant, «Poetes i poesia» glossa l'obra d'una sèrie d'autors molt significatius, de Maragall a Artaud. El llibre es tanca amb un grapat de textos dedicats a l'altra figura que complementa i iguala, en la seua omnicomprensiva vastedat alquímica, a la de Ramon Llull: Pablo Picasso. Palau i Fabre assenyala així, del creador medieval al contemporani, el marc que inspira i que, més que tancar, allibera la seua reflexió i la seua paraula. El pensament que habita aquests quaderns es mou en llibertat.

Presca en conjunt, l'obra assagística de Palau i Fabre se'ns presenta com una taxonomia i una genealogia –dispersa, però acurada– de l'expressió artística, en tant que tal, i també com a projecció de la història i la personalitat dels pobles en què aquesta o aquella concreta manifestació de l'art ha ocorregut. L'art (literari o plàstic) és, doncs, un indicatiu que pot ser interrogat, resseguit, de *la condició* humana i també de *les condicions* dels homes. L'autor centra aquesta investigació en una sèrie de nuclis: l'alquímia com a mètode; l'avantguarda com a exercici necessari de recerca i innovació, com a motor de vida; la poesia com a art transmutador i regenerador de la paraula, i finalment, l'art plàstic, en un sentit molt ampli, de la forja del ferro a la imatge fílmica de la divina Garbo, passant, naturalment, per l'obra proteica de Picasso, «que ens introdueix en el misteri mateix de la creació». Evidentment, aquests quatre nuclis estan fortament entrellaçats.

El nostre alquimista de la paraula ha reflexionat llargament sobre la figura prodigiosa de Ramon Llull, el primer creador, i encara avui el més viu, de la literatura catalana. La seua grandesa auroral el fascina. Per a Palau, Llull aconsegueix fondre oposicions que la nostra literatura no tornarà a saber harmonitzar. Aquest fulgurant aliatge acobla l'embriaguesa i l'ordre, la reflexió i el sentiment, la claredat expositiva i l'èxtasi místic, els principis masculí i femení. Alhora, el seu geni desmesurat viu en el desbordament de l'entusiasme. El seu és un «foll seny» que involucra l'ésser de la manera més completa i que es contraposa a un altre seny, resclosit i exsangüe, parcial i limitador, que és el que massa sovint ací s'ha predicat com a virtut.

Amb una notable coherència de fons, els textos de Palau i Fabre vindiquen una vegada i altra aquest «foll seny», aquesta audàcia reflexiva que es nega a l'automutilació, amb una prosa netament ordenada, clara, expositiva, vivaç i molt ben manejada, que només de tant en tant incorre en les amenitats retòriques de l'efecte rítmic vistent, l'anàfora o l'enumeració intensificadora. Com sovint passa amb el mateix Lluïll, és la seua transparència la que ens permet entreveure el foc de l'entusiasme que l'ha feta germinar.

Quan ens parla dels fonaments de la Catalunya moderna, durant la Renaixença, l'alquimista fa més explícites que enlloc les pautes que articulen la seua reflexió. El seu comentari sobre Verdaguer n'és un bon exemple. Per a l'autor, hi ha una diferència essencial entre la Catalunya medieval i la que sorgeix després de la decadència. La segona ha patit una mutació debilitadora. És una Catalunya disminuïda i desorientada, replegada en els valors domèstics, mansuets, *femenins*, en l'expressió diminutiva i la lírica casolana, enfront d'una Catalunya anterior activa, emprenedora, exterior, èpica i robusta, *masculina*. Palau copsa en Verdaguer una disjuntiva, angoixosament viscuda, entre un ferment èpic, fonamentalment pagà i masculí, i una propensió cristiana i lírica, femenina, que acabarà ensenyorint-se de la seua obra. Justament aquest triomf final del lirisme franciscà i domèstic és el que li permetrà expressar verbalment la realitat espiritual de la Catalunya del seu temps, encara postergada i defensiva. L'anàlisi acaba amb una observació esmolada: «si en lloc d'identificar-se amb aquest destí col·lectiu, hagués triomfat en ell la deua pagana, el jo personal, en lloc d'una 'defensa pròpia', el que hauria escrit, i proferit, hauria estat un: *jo acuso!*».

Assistim, per tant, a la transposició a la literatura d'un periple polític, i també a una radiografia cultural en gran escala, a partir de dicotomies contrastades i taxativament oposades. Cal dir, però, que en Palau i Fabre aquest joc d'oposicions no s'ordena en una escala jeràrquica *a priori* ni configura una visió maniquea del món. L'èpica mascla no és millor ni pitjor que la lírica femenina, ni els elements externs tenen més o menys valor que els interns. Cada component té la seua pròpia vàlua. Com amb el seny i la follia, el que importa és

assolir l'aliatge verdaderament creador, el que permetrà desplegar les pròpies virtualitats de la manera més completa. El que Palau i Fabre constata amb recança en la Catalunya neulida de la Renaixença, i en l'obra de Verdaguer, no és la tria d'uns determinats components, sinó la inconscient amputació d'uns altres, amb la indesitjada autoanul·lació que se'n segueix. I és a partir d'ací que el seu esquema classificatori no sols li servirà per a intentar comprendre, sinó també per a *judicar*.

Palau i Fabre considera, crec que amb encert, que la superació d'aquelles limitacions temoregues i inhibidores de la societat catalana s'encarna, en primer lloc, en la lucidesa de Maragall (amb la seua barreja d'acció cívica i selecció cultural) i que l'eclosió creadora de la Catalunya moderna es produeix, sobretot, en l'art d'avantguarda: d'una barreja de forasters nostrats (com Picasso o Torres-García) i de catalans exiliats (com Juli González) sorgiran els artistes capaços d'auscultar la situació d'aquesta societat, d'aprofitar les seues tradicions semiextingides (com la forja del ferro) i de crear un nou art que connectarà amb la crisi i el desarrelament que viu a tot arreu l'home modern. És el moment de major creativitat, i també de major actualitat, de la Catalunya moderna.

En canvi, dins d'aquesta esfera d'idees, la valoració que fa d'un moviment com el Noucentisme és més reticent. El Noucentisme pretén imposar un estil, fet de contenció, mesura i elegància, que només pot representar una faceta, una cara de la medalla catalana, la del seny –en el sentit restrictiu adés al·ludit–, però que oblida i reprimeix l'altra, la de la follia que el fecunda. Aquesta follia dels escriptors que escriuen perquè no poden deixar de fer-ho. L'autor s'hi referirà de nou, de passada, en recordar la figura de Diego Ruiz, un notable autor massa oblidat, o, més endavant, quan, tot referint-se al Picasso cubista, s'adona que tots els autors catalans que ha esmentat positivament pertanyen a la categoria dels marginats de la nostra cultura: «Què s'esdevé a Catalunya que no sembla suportar res de gran, i on la fidelitat va tan sovint aparellada amb la petitesa?». Sembla com si, de la mateixa manera que, segons Palau, el llarg període de decadència va extirpar l'èpica de la psicologia col·lectiva catala-

na, l'intent posterior de proscriure la follia de la nostra cultura ens haja deixat amb un seny defectuós, mediocre i enecat.

Palau i Fabre ha seguit els avatars de la creació cultural a Catalunya fins al present amb una atenció continuada. La seua anàlisi de la situació de la poesia de postguerra és aguda i incitant. L'autor sap ben bé que les conseqüències del llarg trasbals del franquisme han estat molt nocives i que seran duradores. De moment, el seu diagnòstic de la situació actual no és entusiasta: l'ombregen dades com la postergació de la poesia en l'interès col·lectiu o la devaluació, en certs sectors, de l'avantguardisme innovador. Amb tot, la seua actitud és expectant, i, en aquest sentit, esperançada.

Molt sovint, els assajos de l'alquimista prenen la forma d'un convit variat i abundós d'idees. Idees suggerides, apuntades, fresques, sorprenents, estimulants. Val la pena d'assaborir-les. L'efecte d'aquesta meditació alquímica és alliberador, perquè convida a reflexionar amb ell, a acompanyar-lo. Palau és un bon coneixedor de l'art i la literatura (a Catalunya i a Europa) i un observador molt entrenat que fonamenta les seues especulacions en una calibració experta dels traços, però que sap anar més enllà. Del conjunt, m'agradaria destacar les pàgines que dedica a l'escola de París, a Van Gogh i, naturalment, a Picasso, i sobretot els nombrosos comentaris dedicats a poetes i poesia, sempre penetrants i il·luminadors, plens d'observacions vívides, com a escrites per a algú que coneix la seua matèria des de dins. La nòmina d'autors comentats és tan variada com il·lustrativa, de March a Artaud, passant per Sagarra, Verdaguer, Maragall, Carner, Salvat-Papasseit, l'injustament oblidat Josep Lleonart (són les coses d'aquest país, que es pensa que pot ignorar per sempre tot allò que alguna vegada va passar de moda), Foix, Carles Riba, Rosselló-Pòrcel, Màrius Torres, Rosa Leveroni, Pere Quart, Martí i Pol, etc., com també els pares de la poesia i l'actitud moderna, Baudelaire i Rimbaud. L'itinerari, propi i col·lectiu, que Palau i Fabre traça amb aquests noms és complex i digne de seguir-se.

L'alquimista, ens diu Palau i Fabre, ha fet de la seua actitud, de la seua escriptura, «una afirmació, potser desesperada, de la llibertat humana». Per això, aquests assajos, aquests quaderns alquímics, són

una part essencial de l'obra de Palau i Fabre i ens donen plenament una de les mesures del seu art i de la seua vida, apassionada i reflexiva, innovadora, entusiasta, complexa, oberta i rica. En aquests textos, la literatura catalana ha obert una finestra al món modern que no empetteix les coses, ni hi desterra la meravella entranyable, o la grandesa. La seua és una forma noble de la fidelitat. Afortunadament, com la seua obra, el món de l'alquimista de les paraules és també un territori de la llibertat humana. Aquest és el seu or.

ENRIC SÒRIA